

Bényei Péter

Modernitástapasztalatok a *Solus eris*ben

Társadalmi modernitás – irodalmi modernség

A modernség fogalmának számos alakváltozata él (modern, modernitás, modernizáció, modernizmus), melyeket hol társadalmi korszakváltás elbeszélésére, hol irodalmi-poétikai jellemzők leírására, hol pedig szemléleti formaként alkalmaznak a legkülönbébb humán- és társadalomtudományi diskurzusokban. A korszakként értett modernség-modernitás időbeli pozicionálása is markánsan eltér: a különböző narratívák ugyanúgy mozgósítják a 15–16. század fordulóján lejátszódó, vagy éppen az egész 19. századot átívelő gyökeres társadalmi, gondolkodástörténeti átalakulások megragadására, mint a 20. század elejétől meggyökeresedő írásmódbeli változások leírására. A modernség jelenségkörének pluralitásával igen sok magyar irodalomtudományos munka vetett számot az elmúlt évtizedben,¹ ezért a felvezetőben csak a tanulmányomban használt fogalmi együttes precíz pozicionálására törekszem.

A *Solus eris*-olvasatom fókuszpontjába a modernitás jelensége kerül,² amely – szemben az irodalmi vagy kulturális modernséggel³ – a társadalomban lezajló gyökeres változásokat, a „modern társadalomban való élés állapotát”⁴ jelöli. „Modernitás alatt – írja Charles Taylor – új gyakorlatok és intézményi formák [tudomány, technológia, ipari termelés, urbanizáció], új életmódok [individualizmus, szekularizáció, instrumentális racionalitás], valamint a rossz közérzet új formáinak [elidegenedés, jelentésvesztés, a társadalom közelgő felbomlásának érzete] egy olyan ötvözetét értem, mely a történelemben korábban soha nem fordult elő.”⁵ A könyvformában 1907-ben megjelent (és a történéseket a századforduló környékére helyező) regény esetében értelemszerű, hogy a társadalmi modernitás jelenségkörét a 18. század végétől kezdődő, s a 19. században kiteljesedő folyamatokra vonatkoztatom. A modernitáskonceptiók meghatározó vonulata a jelenség gyökereit jóval korábban helyezi: Marshall Berman például három fázist különít el, melynek első szakasza

-
- 1 Angyalosi Gergely, *Közelítések a modernséghez*, Literatura, 2009/3., 321–325; Schein Gábor, *Az alternatív modernségek koncepciója felé*, It, 2011/2., 204–234; Dobos István, „állni látszék az idő, bár...”. *Irodalomtörténet-írásunk időszzerű elméleti kérdései a modernség kontextusában*, It, 2011/2., 235–253; Sokarcú *modernség és irodalomtörténet-írás*, Helikon, 2017/3.; Kappanyos András, *A modernség változatai*, ItK, 2019/1., 33–87.
  - 2 A készülő akadémiai irodalomtörténet 19. századi egységét koncipiáló nagyszabású előtanulmányában Hites Sándor irodalomtörténeti korszakfogalomként vezeti be a modernitás kategóriáját, amely lényegében a hosszú 19. századot öleli fel, a makrokorszakon belül három alkorszakot is megkülönböztetve. Hites Sándor, *Magyar irodalom a 19. században*, ItK, 2015/5., 651–692.
  - 3 Vö. Schein, *i. m.*, 224.; Dobos, *i. m.*, 236–237.; Kappanyos, *i. m.*, 38.
  - 4 Peter J. Taylor, *Modern, modernitás, modernizmus*, ford. Bata Tímea = *Sokféle modernitás*, szerk. Niedermüller Péter, L'Harmattan, Budapest, 2008, 21.
  - 5 Charles Taylor, *Modern társadalmi imaginációk*, ford. Szilágyi Eszter = *Sokféle modernitás*, 34. [kiemelés az eredetiben] Vö. Anthony Giddens, *A modernitás következményei*, ford. Szemes Botond, Helikon, 2017/3., 380.

a 16–18. század közé esik, amikor „az emberek a modern élet első megtapasztalásában részesülnek”; ezt követi a francia forradalomtól számított történeti egység, amikortól „a modern nyilvánosság hirtelen és drámai módon életre kel”; a záró szakasz pedig a 20. század időszaka, amely egyszerre teljesíti be a társadalmi-gazdasági-politikai változások valamennyi ígérését, ugyanakkor már a modernitás eszméi „sokat veszítenek elevenségükből, rezonanciájukból, mélységükből”.⁶ A modernitás időben, térben, gondolati hatókörében szórt jelenségeinek van azonban egy közös aspektusa: ez pedig az emberlét társadalmiságának, az ember világban elfoglalt helyének a gyökeres átalakulása. Kappanyos András például – miután felsorolja a középkort leváltó újkori világ legfontosabb elemeit, az új ismereteket [természettudományi és földrajzi felfedezések] és az új társadalmi tapasztalatokat [urbanizáció kezdetei] – ezzel a gondolattal összegzi a változások felhajtóerejét: „Az egyén személyes hatóköre, az általa potenciálisan megtapasztalható és befolyásolható [uralható] világ kiterjedése radikálisan megnőtt. A tapasztalat úgy foglalható össze, hogy a világ sokkal nagyobb és gazdagabb, mint amilyennek sejtettük.”⁷ Hasonló formulában fogalmazza meg a modernitásban rejlő dinamizmust Anthony Giddens is: „A modernitás által létrehozott életformák minden hagyományos társadalmi rendszert eltűntettek, meglehetősen példátlan módon. A modernitásban létrejövő változások mind kiterjedésükben, mind tartalmukban meghatározóbbak, mint a legtöbb változás a korábbi korszakokban.”⁸

Ezek a belátások a 19. századi tendenciákra is maradéktalanul érvényesíthetők, két előzetes megköttéssel. Egyfelől a korábbi szemléleti formák, érték- és szokásrendek, morális felfogások maradványai tovább élnek a dinamikus átalakulás folyamatában is. Niedermüller Péter szerint „a modernizáció – legyen annak lefolyása bármilyen hirtelen, drámai vagy gyökeres – ezt a meglévő és mindenki számára elérhető és használható tudást, a létező kulturális és vallási hagyományokat teljes egészében sem ignorálni, sem azonnal megváltoztatni nem tudja”.⁹ Másfelől pedig lényeges, hogy a teoretikus magyarázó koncepciók mellett a modern kor jelenségeit közvetlenül átélő egyén önleírása is érvényre jusson. Ez a kiindulópontja Göran Blix tanulmányának, aki szerint a modernitás fogalma olyannyira „sikeresen kolonizálta a kultúráról zajló diskurzusokat, hogy elvesztette minden specifikusságát, lényegi tartalmát és jelentését.” „Elzárja az időtapasztalat közvetlenségét”, melyet az „átmeneti időszak” [transitional period] értelmező kategóriája nyerhet vissza a vizsgálódó tekintet számára.¹⁰ Ez a kulcsfogalma a modern életet megtapasztalók reflexióinak, akiknek a kvázi szótárában a „bizonytalanság”, a „kiábrándultság”, az „arctalan jelen”, a „két világ közti ingadozás”, az „ellényegtelenedés tragikus érzése” stb. formulái térnek vissza még a leginkább.¹¹ Blix egyik konklúziója, hogy az „átmeneti időszak” alakulását – minden

6 Marshall Berman, *The Experience of Modernity*, Penguin Book, New York, 1988, 16, 17. Hasonló logika alapján különíti el három fázisra a modernitás kibomlását Kappanyos András tanulmánya is. Kappanyos, *i. m.*, 44–50.

7 Kappanyos, *i. m.*, 44. [kiemelés az eredetiben]

8 Giddens, *i. m.*, 382.

9 Niedermüller Péter, *Sokféle modernitás. Perspektívák, modellek, értelmezések = Sokféle modernitás, i. m.*, 13.

10 Göran Blix, *Charting the „Transitional Period”. The Emergence of Modern Time in the Nineteenth Century, History and Theory*, 2006/1., 56, 52.

11 Uo., 58–61. Blix francia írók – Balzac, Musset, Chateaubriand, Michelet, Flaubert stb. – munkáira támaszkodik elsősorban.

fájdalmas alaptapasztalata dacára – „nem lehet sem gyorsítani, sem lassítani, csak megfigyelni és elviselni”.¹² Ez a belátás – akárcsak a régi maradványai az újban – kiemelt fontosságú lesz a *Solus eris* én-elbeszélőjének, Asztalos Gyulának reflektált én- és világtapasztalatában.

Kiinduló tézisem szerint a 19. század utolsó harmadában, a 20. század legelején született prózai művek egyik fontos közös vonása, hogy cselekményesítik, életközelve hozzák, s a legkülönbébb módon értelmezik is a modernitás szerteágazó tendenciáit: főként a társadalmi folyamatok bizonyos szegmentumainak reprezentációja, s azok antropológiai konzekvenciái tekintetében. A modernitás fogalma természetesen ennél komplexebb jelenségegyüttest takar: magában foglalja a rendiből polgári formációba váltó társadalmi átalakulás – közel sem problémamentes – aspektusait (demokratizálódás, középosztályosodás, professzionalizáció, iparosodás); a szubjektum alapjaiban átformálódó helyét a világban (jogegyenlőség, autonómia, a vallási elvek alóli felszabadulás, az egyéni érvényesülés lehetőségei a mobilitásban); az egyén világnézeti beállítódásának áthangolódását (szekularizáció, anyagelvű világszemlélet térhódítása, relativizmus); a társadalmi nyilvánosság soha nem látott kiteljesedését a sajtótermékek széleskörű térhódításával.¹³ S magában foglalja mindazokat a feszültségeket, melyeket a sok tekintetben előremutató változások generálnak: a közösségi kohézió új formáinak az elégtelenségét, az elidegenedést, a korábban már emlegetett bizonytalanságot, olyan paradox helyzetet teremtve, hogy a mindenfajta kötöttségtől megszabadulást ígérő modernitás az átlagember számára gyakorta épp „a szabadság és az autonómia elvesztésével járt”.¹⁴ A modernitásnak ezt az ellentmondásoktól terhelt tapasztalatát ragadja meg Berman, aki szerint a modern világban „egy olyan társadalmi környezetben találjuk magunkat, amely kalandot, erőt, örömet, növekedést, a világ és önmagunk megváltoztatásának a lehetőségét ígéri, ám azzal fenyeget, hogy elpusztítja mindazt, amink van, ami tudunk, s akik vagyunk.”¹⁵

Természetesen ez a vázlatos felsorolás sem fedi le a modernitás „kétélű jelenségét”,¹⁶ a szöveginterpretációmban ráadásul csak a regénytörténetekben körvonalazódó aspektusokra fogok majd kitérni. A *Solus eris* modernítástapasztalatát három kontextusban tárgyalom: először a „modern élet” hétköznapiságát megragadó jeleneteket elemzem; második lépésben a modernitás társadalmi folyamatainak részleges reprezentációját tárgyalom; végül pedig a regényben megteremtődő modern szubjektum önleírásának az interpretációjára vállalkozom.

12 Uo., 64.

13 Bengi László nemrég publikált tanulmánya éppen ez utóbbi szempont komplex mozgósításával értelmezi Gozsdu Elek, Bródy Sándor és Lovik Károly egy-egy novelláját, arra fókuszálva, hogy a modernitás negatív – gyakran sokkot vagy traumát kiváltó – tendenciáinak, konkrét eseteinek a tömegsajtó médiumába kerülése milyen módon forgatja fel alapjaiban a hétköznapi ember életét. *Láthatóság és látványosság között*. Bengi László, *Nyilvánosság, trauma és technika együttállásai a századforduló novellisztikájában*, It, 2018/1., 19–28.

14 P. Taylor, *i. m.*, 20.

15 Berman, *i. m.*, 15.

16 Giddens, *i. m.*, 383.

A *Solus eris* recepciójának egyik meghatározó szólama szerint a szöveg élvező megértését zavarja az elbeszélés didaktikus alapjegye. „Tézisregény a *Solus eris* – írja Lőrinczy Huba –, a szónak legrosszabb értelmében, [...] Felőlően hiányzik belőle a valóságos élet gazdag tenyésztete, [...] az olvasmányosság, a színes cselekményfűzés helyett fontosabbnak találja a tézist, a gondolatot”.¹⁷ A recepció értékítő állításai túlnyomórészt szubjektív olvasói élményként retorizálódnak, behatóbb poétikai elemzés nem társul hozzájuk. Pedig ezek a regiszterek kézenfekvő ellenérvekkel oltják ki a megállapítások kritikai élét. A létfilozófiai „tézisek” kizárólag az emlékező én-elbeszélő szubjektív reflexióiban fogalmazódnak meg: ráadásul Asztalos Gyula bölcsekedése egyáltalán nem áll össze koherens gondolati egésszé. A regény másik nagy eszmei szólamát a Valéria és Asztalos párbeszédében (beszélői távlatához kötött beszédaktusában) kibomló házasságfilozófiai „tézisek” alkotják: ezek gondolati szigorát azonban többszólamúvá teszi, hogy a házasság intézménye ellen vehemensen szónokló Valéria hű elvált férjéhez, a házasság mellett érvelő (ráadásul éppen másba szerelmes) Asztalos pedig igen szabados felfogásban próbál testi aktust kezdeményezni Valériával. Ráadásul a regény jelenetező strukturáltsága, a gyakori szereplői párbeszéd kifejezetten életközeli szituációkat visznek színre, jobbára hétköznapi helyzetek (s mentális állapotok) jelenlétében tartják az olvasót. A szövegnek ez az alaphangoltsága teszi lehetővé a modernitástapasztalatok egyedi – az irodalmi tudás és kommunikációs formákhoz illeszkedő – beállítását. Érdekes, hogy Ambrus Zoltán Dickensről írott esszéjében éppen a „tézisregény” koncepciójával polemizál. Szerinte a 19. század utolsó harmadában a regény műfaji karaktere átalakult, s ennek „egyik fő-jelensége: a gondolat roppant térfoglalása az elbeszélés birodalmában. [...] Általában elmondhatni, hogy a mai regényíró nemcsak művész akar lenni, hanem egyszersmind filozófus is, s ráadásul műkedvelő szociológus”.¹⁸ Ambrus viszont úgy véli, hogy „valamely irodalmi műnek a maradandósága nem attól függ, [...] van-e irányító eszméje, avagy nincs”, hanem sokkal inkább, hogy a regény „a választott világot *mily erővel* tudja az olvasó lelke elé varázsolni, hogy munkájában *mennyi az élet*.”¹⁹ Ennek az alapelvárásnak felelnek meg Dickens regényei, melyek jellegadó vonásait Ambrus a „kommunikatív erő” hatáskritikai normájában ragadja meg: az olvasó „mire végére ér a hosszú epikus műnek, nemcsak megértett, hanem átélt valamit, [...]. Nemcsak olvasunk, nemcsak megértünk, fölfogunk, látunk, tanulunk valamit, nemcsak szórakozunk s gyönyörködünk a szép látásában: érzünk és élünk is”.²⁰ A teremtett világ életelevenségébe történő olvasói beleoldódás válik a regény hatásának legfőbb kritériumává.²¹

17 Lőrinczy Huba, *A tézisek vallomása [Solus eris]= Uő., Szépségvágy és resignáció*, Magvető, Budapest, 1984, 118, 120. Gondolati tézisek illusztrálásaként olvasta a regénytörténetet korábban Dénes Tibor és Rónay György is. Dénes Tibor, *Ambrus Zoltán = Ködlovagok*, szerk. Thurzó Gábor, Szent István Társulat, Budapest, 1941, 9–33; Rónay György, *Ambrus Zoltán: Solus eris = Uő., A regény és az élet*, Magvető, Budapest, 1985, 288–295.

18 Ambrus Zoltán, *Dickens = Uő., Vezető elmék, Révai Testvérek*, Budapest, 1913, 3.

19 *Uo.*, 7. (kiemelés az eredetiben)

20 *Uo.*, 8–9, 9–10.

21 Ambrus Balzacról és Flaubert-ről írott esszéiben is érvényesíti ezt az elvárást: *Uo.*, 14–15; 24–25.

A *Solus eris* narratív stratégiájának sajátosságát, emlékezés-poétikájának deformáltságát értelmezhetjük úgy is, mint ennek az életközelségnek a megteremtésére irányuló kísérletet. A regény retrospektív emlékező én-elbeszélés, ugyanakkor a történetmondásban nem a valamikori személyes múlt leíró, összegző, sűrített, erősen reflexív eseményelbeszélése a meghatározó. Asztalos élettörténetének néhány hónapos epizódja a felidézett életesemények jelenében, közvetlen kibontakozásában tárul az olvasó elé. Rengeteg a párbeszéd jelenet,²² melyet alig szakít meg elbeszélői kommentár; s rengeteg az olyan elbeszélő múltbeli esemény is, melyek színrevitelek az emlékező én pusztán az átélés jelenbeli aspektusait rekonstruálja [utólag szavakat ad az akkori gondolatainak, érzéseinek], de az időbeli távolság perspektívájából nem kommentálja azokat. Mindez abból adódik, hogy elbeszélő [emlékező] én és az elbeszélő én különbségei nem domborodnak ki erőteljesen. Még hozzávetőlegesen sem tudjuk meg, hogy mennyi idő telt el a sorsdöntő életesemény lezárulta és annak elbeszélése között. Semmit sem tudunk meg annak a jelenbeli énnel az önképéről, konkrét élethelyzetéről, aki megszólal. Az események megélésének közvetlenségét teszi lehetővé ez az emlékező-poétikai modell, melynek markáns szubjektumfelfogásbeli vonzatai is vannak – ezeket a zárófejezetben részletezem majd.

A modernitás teóriáival szemben az irodalmi szövegek életszerű közelségbe hozzák, s szűkített – az átélés közvetlenségét érvényesítő – távlatból mutatják fel a jelenség néhány aspektusát: főleg a mindennapiság közegében realizálódó tendenciákat. A technikai fejlődésnek köszönhetően például megsokszorozódnak az emberi találkozások a modern világban: a társas érintkezés jóval kiterjedtebb, ám jóval kevésbé szabályozott lett. Ezt az alaptapasztalatot adja vissza a regény második fejezete [a vonatjelenet], amelyben látszólag semmi különös nem történik: az utazás átélésére vonatkozó narrátori reflexiók azonban elárulják, hogy ez a tipikusan modern élethelyzet mennyire befolyásolja az ember mentális állapotát, önmagáról kialakított képét, de akár hosszú távon az élethalakulását is. A vonat egyszerre a szabad és gyors, távoli világokba vivő közlekedés eszköze, valamint az idegen emberekkel való találkozás, a tömegesedés megtapasztalásának a közege. Ez utóbbi alaphelyzet kettős beállítódást hív elő a [modern] emberben, így Asztalosban is. Az egyik az idegentől való visszahúzó mozgás gesztusa: amikor utastársa [akit Valéria bárónőként ismer majd meg] belép a fülkéjébe, szociáldarwinista reflexekkel reagál: „Mikor a vasúton ülök, én is olyan vagyok, mint más, s az első pillanatban minden új útitársban csak a betolakodót és az ellenséget látom.”²³ A másik beállítódás viszont az imaginatív beoldódás az idegen emberek privát életébe, ami még a közvetlen kapcsolatfelvétel nélkül is heves érzelmeket, gondolatokat vált[hat] ki: Asztalost mindenestre kiforgatja önmagából a szituáció.

Az idegen nőre irányuló tekintete szépen lassan átlépi a másik intimitásának a határait („látnia kellett, hogy két figyelmes szem tapad rá”, 47.): folyamatosan nézi és „olvassa” a női arc és test vonalait, rezzenéseit, majd a külső benyomásokról bel-

22 Emiatt becsúszik egy narratív következtetés is: Valéria és Gusztai néni párbeszédeit úgy rekonstruálja az elbeszélő, hogy azokon nem volt jelen. Lásd Imre László, *Térszerkezet és időtényezők* Ambrus Zoltán *Solus eris* című regényében = Uő., *Irodalomalapítás és műfajfejlődés a 18.–19. századi magyar irodalomban*, Nap Kiadó, Budapest, 2015, 108.

23 Ambrus Zoltán, *Solus eris [1907]*, Szépirodalmi, Budapest, 1972, 33. [A későbbiekben a regényből vett citátumok oldalszámait az idézet után zárójelben közlöm. – B. P.]

ső tulajdonságokra asszociálva komplett fiziognómiai leírást ad az idegen nőről.²⁴ Ugyanakkor ez a folyamat leginkább saját mentális állapotát tartja feszültségben: a nő közönyös/elutasító nonverbális gesztusait (főként a nőt „üldöző”, „vetélytárs” szöke férfi megjelenése után) sértésként, lekicsinylésként – az emberi méltóságának semmibevételeként – értelmezi.²⁵ Mindez a harag, a bosszúvágy állapotát („a velem szemben tanúsított mélységes lenézés szinte jogot adott a bosszúállásra”, 43.) váltja ki belőle. S ez az irreális mentális állapot aztán irreális cselekvési gesztusokra ragadtatja: előbb a vasúti étkezőbe követi ismeretlen női és férfi utastársát, majd később újabb fura üldözésbe kezd, melynek végén egy privát kocsi éri tetten az éppen csókolózó párt. Ez egy pillanatra a szégyen érzését generálja, ám a másik morális megvetése hamar helyrebillenti az önbecsülését.²⁶ Mindenesetre a vonatút elvileg unalmas órái az önmaga elismeréséért vívott imaginárius harc időszaka lesz: a „vakmerőség”, „harcis készség”, „béke”; „nagy és nehéz győzelmekhez stratégia kell” [44.] visszatérő önreflexív formulái erre utalnak. Mindez persze különös kontextusba kerül, amikor megtörténik a valódi találkozás kettejük között. Előbb az újabb lelki sérelmeket hozó lovaskocsi-utazás során, majd a később barátivá váló beszélgetéseik alkalmával, amikor is Asztalosnak szembesülnie kell a bekebelező tekintet alá vont „idegen” nő autentikus nézőpontjával. Főként azzal, hogy az emberi méltósága (férfiúi integritása) miatt érzékenykedő Asztalos attitűdjei milyen sértő-megalázó hatással voltak Valériára.²⁷

Asztalos és Valéria (majd Asztalos és Kata) egymásra találása arra is ráirányítja a figyelmet, hogy mennyire megszokasodnak a férfi-nő találkozások a modern világban. A házasságtörések lélektani motivációira az evolúciós pszichológia távlatából rákérdező David M. Buss szerint a modern társadalmakban azért gyakoribb a hűtlenkedés, mert egyfelől „[e]llentétben az ősközösségi létformával, ahol kevés volt a lehetséges partner, napjaink nagyvárosi nyüzsgése ezrével kínálja az alkalmakat”, másfelől pedig a „modern körülmények csökkentették a lebukás esélyét”.²⁸ Házasságtörésre nem kerül sor a történetben, viszont Valéria házasság elleni gondolati kirohanását²⁹ egy – a jelenséget tematizáló – francia regény váltja ki. Valéria szerint a (modernkori) házasság intézményében kódolva van a házastársak (kölcsönös) hűtlensége: mind a férfi,

24 „Valami nagy csalódás érthette, s ez túlságosan józanná, kételkedővé és bizalmatlanná tette. Különben ábrándozásra hajló természet; [...]. Nagyon büszke és nagyon jellemes; büszkébb és jelleme-
sebb, mint okos, bár a jó nevelés és műveltség lelki fogékonyságát igen kifejlesztette.” stb. [47–48.]

25 „Akkoriban pedig kényes legény voltam, s éppen az ily dolgokban a legérzékenyebb. Eszem ágában se volt, hogy egyszerűen zsebrerakjam a lekicsinylést, s minél rosszabbul kezdődött az ügy, annál erősebben buzgott bennem a szándék, hogy csak azért is észrevételem magam.” [43.]

26 „Igazán nem tudnám megmondani, hogy a haragom volt-e nagyobb, vagy a szégyenkezésem. [...] No lám, a büszke tekintet és az önrzetes viselkedés! Ki hitte volna, hogy a legközönségesebb szerelmi kalandról van szó, egy vasúti kalandról!” [63.]

27 „Alig helyezkedtem el önnel, a teljesen ismeretlennel szemben, [...] ön jónak látta tekintetével tudtomra adni, – [...] – hogy a megjelenésemet kedvére valónak, s a személyemet... hogy is mondjam? ... izlésére méltónak találja. [...] Az ön tekintete ezt mondta... nem, ezt kiáltotta: »Tetszel nekem; pompás teremtés vagy!« Nos, kedves művész úr, ez utálatos volt!” [146.]

28 David M. Buss, *Miért lépnek félre a nők? = Bevezetés a pszichológiába*, szerk. Pléh Csaba, Osiris, Budapest, 2004, 450.

29 „Minden intézmény közül a házasság a legerkölcstelenebb. Mert hazugságra kényszeríti azokat, akiket összefűz, s mert megöli, vagy gyűlöletté változtatja át az egyetlen isteni eredetű valamit: a szerelmet.” [157.]

mind a nő személyiségét rossz irányba mozdítja el a mindennapok egyhangúsága, s a modern világ forgatagában egyfelől mindkét fél számára feltűnhet a testileg és érzelmileg kívánatos másik, másfelől pedig a szerteágazó társas kapcsolatok szinte biztatják a házaseleket a hűtlenségre.³⁰ Valéria sem állítja, hogy kizárólag a modern társadalmakban épül le a házasság szentsége, de a regényben felvillanó tartós párkapcsolatok ismétlődő csődjeiből is látszik,³¹ hogy ez a társadalmi környezet nem kedvez a kiteljesedésének. Denis de Rougemont szerint a modern európai kultúrkörben nevelkedő ember már eleve kétféle – egymással összeférhetetlen – erkölcsi beállítódást sajátít el: a vallásos ortodoxia maradványaira támaszkodó „polgári erkölcs” a hűséges házasság normatív igényét várja el, ugyanakkor az irodalmi, művészeti környezet által sugallt „regényes erkölcs” a szenvedélyes szerelem megélésére sarkallja az embert. „A két dolog párhuzamossága életünkben folyton-folyvást megoldhatatlan gondokat okoz”³² – a modern kor életviszonyai pedig [mint azt Asztalos ellentmondásos magatartása is mutatja] kifejezetten felerősítik ezt az állapotot.

Még az elzárt arisztokrata körökben nevelkedő Kata és a nagyvárosi élet kispolgári forgatagában élő Asztalos is találkozhat, s szerelemre lelhet egymással a modern nyilvánosság kitágult terének köszönhetően. Kata egy művészeti folyóiratban látja meg a festő fotóját, s bár a festményei nem ragadtatják el, Asztalos férfias sármja miatt kéri nagyapjától, hogy ő festhesse meg az anyja portréját. Asztalos Katához és Valériához fűződő kapcsolata néhány évtizeddel korábban nem jöhetett volna létre: s nemcsak a társadalmi osztályok radikális elkülönülése miatt, hanem azért sem, mert hiányoztak a társadalmi érintkezésnek azok a modern formái – itt az utazás és a sajtónyilvánosság –, melyek létrehozzák a találkozást és a közelítést alaphelyzetét.

Modernitástapasztalat 2.: társadalmi folyamatok reprezentációja

Mennyiben járulhat hozzá az irodalom letűnt társadalmi formációk reprezentációjához, az ott zajló folyamatok megértéséhez? Szilágyi Márton az irodalomtudomány távlatából teszi fel ezt a kérdést, s úgy véli, hogy elsősorban az írói életrajzok kínálnak olyan narratív keretet, ahol az irodalomtörténet markáns társadalomtörténeti teljesítménye felmutatható. Az ilyen biográfia nem az írói életút tényeinek dokumentálására törekszik: magában foglalja az író életformájának bemutatását, a családi háttér rekonstruálását, az ott érvényesülő mobilitási stratégiákat, s ezért belső távlatból képes felmutatni a társadalomban lejátszódó makrofolyamatok főbb tendenciáit.³³ Beszélhetünk-e

30 „Mert az egész világ segítségére van annak az asszonynak, aki a férjét ki akarja játszani; [...] az asszonyt mindenki a csalásra ösztökéli; és minden szinte kényszeríti rá. [...] A személyek: egyik udvarló a másik után; csaknem kivétel nélkül mindenki, aki az asszonnyal kedve szerint foglalkozik.” [161, 162.]

31 Tanulságos ebben a kontextusban Sárossy főispán és Guszti néni házassága. A főispán a „verve jó az asszony” verbális kliséinek [86–88.] hangoztatásában próbálja fenntartani a férj maskulin fensőbb-ségét, miközben a valóságban papucsférji szerepbe kényszerül. S bár házasságuk kölcsönös érzelmekre alapult, a feleség „azóta ostobaságnak tart, megvet, utál minden szerelmi házasságot”. [223.]

32 Denis de Rougemont, *A szerelem és a nyugati világ*, ford. Szoboszlai Margit, Helikon, Budapest, 1988, 186.

33 Szilágyi Márton, *Irodalomtörténet és társadalomtörténet = Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Osiris, Budapest, 2006, 363–371. – Hasonló módon az életrajzi narratívákkal több szálon is érintkező kultusztörténeti kutatásoknak is lehet társadalomtörténeti hozadéka. Vö. Takáts József, *A kultuszkutatás és az új elméletek = Uő., Módszertani berek*, University of Jyväskylä, Jyväskylä, 2006, 53–65, főleg 55.

viszont konkrét irodalmi művek társadalomtörténeti teljesítményéről vagy hasznosulásáról? Megalkotható-e olyan olvasásmód, amely képes felmutatni azt? A 19. századi magyar irodalomtörténet-írás kontextusában T. Szabó Levente Mikszáth-monográfiája ad példát az ilyen érdekeltségű olvasásra. T. Szabó hangsúlyozza a modernségkonceptiók alapvető belátását, mely szerint a társadalmi modernitás és az irodalmi modernség komplex jelenségek körei nem választhatók el egymástól,³⁴ így a Mikszáth-korpusz nagy része is társadalmi és történelmi folyamatok reprezentációjára irányul. A kötet Mikszáth-olvasataiban fókuszpontba kerül a modernitás áramában kibontakozó nemzetiesedés; az értelmiségi szerepkör kialakulása; a dzsentri (a „dandy”) irodalmi színrevitelében körvonalazódó modern szubjektum képe; a tömegkultúra térhódítása stb. Ebből a vázlatos felsorolásból is látszik azonban, hogy a társadalmi folyamatok szorosabb analízise is csak kisebb egységeket [vagy ideológiai regisztereket] ragad meg egy-egy irodalmi szöveg befogadásában, nem komplex társadalomképet ír le. Monográfiája utolsó mondatában T. Szabó is hangsúlyozza, hogy az ilyen kiindulású olvasatok esetében tudatában kell lenni annak, hogy „»a társadalmi« és »a történelmi« igen gyakran nagyon mást jelent az irodalmon belül, mint azon kívül”.³⁵ Jóval élesebben mutatja fel az irodalmi szövegek társadalmi reprezentációjában érvényesülő kettősséget Z. Kovács Zoltán Petelei-olvasata. Az *élet* című novellaciklus elemzésének felütésében jelzi, hogy a „*társadalomtörténeti* vizsgálat az említett kategóriák [élet, mindennapiság, kisember] olyan értelmezését adhatja, amelyekkel képes lehet az olvasó számára a jelen horizontjából mért idegenséget történeti jelentőséggel megtölteni”.³⁶ Z. Kovács a fixáció és a mobilitás kategóriáinak mozgósításával elemzi a szövegeket, s végül arra a következtetésre jut, hogy bár a novellák sok aspektusát felmutatják a korabeli társadalom rang, vagyon, foglalkozás mentén bonyolultan elkülönülő rendszerének, összességében azonban „a társadalmi mozgás meglehetősen redukált módon jelenítődik meg *Az élet* novelláiban, a szélesebb társadalmi kontextus leírása vagy az erre vonatkozó rezonáns reflexiók, konklúziók hiányoznak. [...] [A] novellák egyszerre jelzik a társadalmi meghatározottság alapvető voltát, ugyanakkor pedig a társadalomtörténeti megközelítés korlátozottságát”.³⁷

A *Solus eris* szorosabb olvasása is megerősíti, hogy az irodalmi szöveg társadalmi reprezentációja csak részleges lehet: nem modellálhatja átfogóan a társadalomban (főként a modernitás társadalmiságában) lejátszódó folyamatokat. Szembetűnő például, hogy saját maga társadalmi hovatartozásáról szinte semmit nem árul el az én-elbeszélő. Egyetlen alkalommal reflektál a származására („Meglátszik rajtam, hogy nem származom előkelő családból? ... Meglátszik rajtam, a nép fia, már azon is, hogy így idegeskedem, mikor mosolyognom kellene?”, 120.), de ez a reflexió is inkább a személyisége autonómiáján, a „mezítlásbas önérzetén” esett csorbát hánytorgatja fel. Semmi konkrétumot nem tudunk meg a családjáról, s arról sem, hogy milyen mo-

34 T. Szabó Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern. Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, L'Harmattan, Budapest, 2007, 310. Vö. Rákai Orsolya, *Sokarcú modernség és irodalomtörténet-írás*, Helikon, 2017/3, 342.

35 T. Szabó, *i. m.*, 311.

36 Z. Kovács Zoltán, „Mert vesztni fog, bizony, ki nyer”: *etikai narratívák a magyar romantikában (és a romantika után)*, Ráció, Budapest, 2017, 164. (kiemelés az eredetiben)

37 *Uo.*, 172, 174.

bilizációs folyamatok vezettek esetében a szabad értelmiségi szerepkör eléréséhez. Magára a művészlétre mint társadalmi státusra sem reflektál különösebben: a rokonság teljes hiánya kap még említést mint a modernkori elszigeteltség egy nyoma. Asztalos távlatából a polgárosodó társadalomban/gazdaságban a helyét újrapozicionáló arisztokrácia státusa, mentalitása rajzolódik ki részlegesen (bár elevenen), három jelenségre irányítva a figyelmet – kontextusról kontextusra bővíve a távlat és a kép élességét. Az első körben az arisztokrácia gazdasági-társadalmi pozicionáltsága tárul fel a rendi kereteit elvileg felszámoló társadalomban – főként az életképesség aspektusait kidomborítva; második körben a réteg lassú erodálódásával szembesít a szöveg; míg harmadik körben a „túlélés” zálogáról, a viselkedésszociológiai értelemben vett arisztokrata attitűdökről olvashatunk.

[1] Köztudott, hogy a magyar polgárosodás nem szerves, évszázadok alatt érlelődő folyamat betetőzéseként alakult ki, mint például Angliában:³⁸ a kisszámú, főként idegen származású korai polgári rétegek érdekérvényesítő képességének hiányában nálunk a nemesség reformtevékenysége kellett a változások elindításához. Ebből adódóan viszont jellegzetes torzulások figyelhetők meg a magyar polgári társadalom építményében. Bár a 19. század másik felében megszilárdult a magántulajdon modern intézménye, „a törvény előtti egyenlőség fokozatosan leváltotta az örökletes kiváltságok rendszerét”, s a parlamenti demokrácia lépett a rendi kormányzás helyére, mégis: a „XIX. században lezajlott társadalmi változások nem ásták alá azt a pozíciót, amelyet a földbirtokosság Magyarország politikai elitjeként elfoglalt”.³⁹ Ez a belátás már régen meggyökeresedett a magyar társadalomtörténetben: Erdei Ferenc nagyhatású tanulmányában hangsúlyozza, hogy „a gazdálkodás kapitalizálódása ellenére megmaradtak a társadalomszerkezet rendi formái, és ezek alkalmazkodtak az új gazdasági rendhez, illetve ezek illeszkedtek bele a kapitalista termelőviszony megfelelő helyzeteibe”.⁴⁰ A *Solus eris*ben is megragadható ez a jelenség: Szepessy báró és családja az átalakult társadalmi formációban is megőrizte hatalmi pozícióját, mind a gazdasági, mind a politikai életben. A dunajeci kastélyba késő este érkező én-elbeszélő érdeklődő tekintete előtt egy modernizált nagybirtok képe tárul fel. „Valóságos telepen mentünk keresztül. Gyárszerű, kéményes épületek meredeztek körülöttem; három, négy, öt kéményt is számláltam. Szeszfőzők, vagy mi a tatár. A kegyelmes úr, úgy látszik, akármilyen feudális érzésű, ha pénzről van szó, halad a korral.” [83.] A korábban örökletes jogon bírt hatalmas földbirtok magántulajdonná válva később is vagyont és rangot biztosított az arisztokrata családok számára. Igaz, a modernizált birtok működése nem minden tekintetben polgári szellemben zajlik. A munkaszervezésben sem a báró, sem fiai, unokái nem vesznek részt: ezt a funkciót sejtetően tanult alkalmazottak [gazdatisztek] látják el, a dolgozó parasztok viszont nem kapják meg azt a relatív társadalmi függetlenséget, mint az ipari szféra munkásai – megmarad a feudális hierarchia, az úr–cseléd viszony. A társadalmi presztízs, a politikai befolyás érintetlenségét pedig jól példázza, hogy a 80. évéhez közelítő

38 Vö. Hanák Péter, *Társadalmi struktúrák a 19. századi Közép-Európában*, Történelmi Szemle, 1997/2., 161–163.

39 Péter László, *Az arisztokrácia, a dzsentri és a parlamentáris tradíció a XIX. századi Magyarországon = Túlélők. Elittek és társadalmi változás az újkori Európában*, Atlantisz, Budapest, 1993, 194.

40 Erdei Ferenc, *A magyar társadalom a két háború között [1943–44]*, Valóság, 1976/4–5., 23.

báró miniszteri állást tudna szerezni Asztalosnak, ha belemerne a házasság feltételül szabott kompromisszumba. Az egyik lányát csak a „miniszter feleségként” emlegetik, s bár az arisztokrata család és a politikai hatalom komplex kapcsolatrendszerébe nem kapunk betekintést, az idézett nyomok is közvetítik a mindenkori olvasó felé, hogy még a századforduló környékén is „a földtulajdon, a nemesi származás és a vezető posztok elnyerésében az arisztokrata cím kivédhetetlen előnyt jelentett a politikai ambícióval rendelkezők számára”.⁴¹

[2] Jóval többet láttat a regény azokból a tendenciákból, melyek az arisztokrata társadalmi szokásrend, mentalitás lassú érvényvesztésének a tüneteit mutatják. A rendi státus alapvető elemeit vázlatosan összegző Max Weber szerint a „gyakorlatban a rendi helyzet elsősorban a egymás közti házasodásban: [...], γ gyakran: bizonyos kiváltságokhoz kötött nyereség-, illetve keresetszerzési lehetőségek monopoljellegű elsajátításában, illetve bizonyos keresetfajták megvető elutasításában, vagy δ másfajta rendi konvenciókban »tradíciókban«) jut kifejezésre.”⁴² Mint láthattuk, az örökletes jogokat kiiktató polgári társadalomban is megőrződtek a rendi kiváltságok bizonyos elemei, ugyanakkor az arisztokrata tradíciók lényegi rítusai erodálódni kezdtek a modernitás emberi érintkezéseket dinamizáló világában. Az elzárt közegbe visszahúzódó Szepessy-család sem tudja az „egymás közti házasodás” hagyományörző szokását fenntartani: a kitagadás dacára Szepessy egyik fia, majd unokája is rangon alul házasodik, s Katát is eléri a mésalliance „átka” [24.], s csak „bizonyos keresetfajták megvető elutasítása” áll ennek a frigynek az útjában. Világosan látszik azonban, hogy ez az arisztokrata mentalitást óvó intézmény fenntarthatatlan a modern korban.⁴³ Ráadásul éppen a rendi szemlélet fenntartásának szándéka hív elő olyan beállítódásokat, melyek végül azok leépüléséhez vezetnek az új környezetben. Szepessy báró leszármazottai nem vesznek részt sem a politikában, sem a gazdaságban: Viktor báró a sarkutazás merész vállalkozásával akarja visszanyerni arisztokrata méltóságát (sikertelenül), míg Albert báró mindennapjaiból csak annyit tudunk meg, hogy nem veti meg a mulatozást (‘biliárdasztalon alvás’) és van ideje elvált nejét hónapokon át üldözni. Kitagadásuk után egyikőjük sem próbálja meg valamelyik polgári pályán kamatoztatni a műveltségét. Helyette inkább a dandy életmódhoz közelítenek, amely társadalmi szerepként a személyiség önelvűségét próbálta fenntartani az egyéniséget elszűrítő polgári világban: szélsőséges narcisztikus attitűddökkel, a társadalmi konvenciók áthágásával, az életmód, az öltözködés, a viselkedés kiterveltségével.⁴⁴ T. Szabó Levente hangsúlyozza, hogy a dandy magatartás elsősorban „én-arisztokrácia” volt, viszont a magatartásforma a nem nemesi származásúak esetében is az arisztokrata viselkedésminták egy részét aktualizálta.

[3] Kövér György – Max Weber fogalmi rendszerezését követve – „viselkedésszociológiai értelemben vett” rendiségnek nevezi azokat a magatartásformákat,

41 Péter, *i. m.*, 201. Vö. Erdei, 44.

42 Max Weber, *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 1.*, ford. Erdélyi Ágnes, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967, 307.

43 Valériának is ez a legfőbb érve Guszti nénivel szemben: „Kata úgy gondolkozhatik, hogy végre is: ez már az Isten tudja hányadik mésalliance volna a családban! ...és, meglehet, nem fogja megérteni, hogy mért találhatók ezt olyan szörnyűségnek?” [240.]

44 Lásd T. Szabó, *i. m.*, 95–100.

melyek megkülönböztető jegyei voltak ennek a rétegnek.⁴⁵ A társadalmi presztízsz mellett ez volt a legerőteljesebb felhajtóereje annak az asszimilációs folyamatnak, melynek keretében sok bürokrata és nagypolgár szerzett nemesi címet a korszakban.⁴⁶ De miben is érhetőek tetten ezek a viselkedésmintázatok? Jürgen Habermas szerint a feudális társadalomnak is megvolt a maga sajátos „nyilvánossága”, amely bizonyos státusz-ismertetőjelek demonstrálásában a nemesi hatalom legitimálását szolgálta. „A reprezentatív nyilvánosság kifejtése a személy jelképeihez van kötve: hatalmi jelvényekhez (fegyverek, jelvények), habitushoz (öltözet, hajviselet), taglejtéshez (köszöntési forma, mozdulat) és retorikához (a megszólítás formája, általában a formászerű beszéd), egyszóval – a »nemes« viselkedés szigorú kódexéhez.”⁴⁷ A reprezentatív nyilvánosságnak ezek az elemei nyomokban a modern polgári korba is átöröklődnek, melyre Habermas Goethe *Wilhelm Meister*éből vett idézettel mutat rá: „A nemesember tekintély, amennyiben azt képviseli, azt mutatja meg, kiművelt személyiségében azt testesíti meg, ennél fogva »személye a nyilvánosság elé tartozik, s minél kiműveltebbek a mozdulatai, minél csengőbb a hangja, minél nyugodtabb és kimértebb egész lénye, annál tökéletesebb... s minden egyéb, ami benne és körülötte van, képesség, tehetség, gazdagság – mind csupa ráadásnak tűnik fel.»⁴⁸ A kiműveltség gesztusai, a hanghordozás tekintélyt parancsoló erélye, az egész személyiség fensőbbiséget sugalló nyugalmanak testi nyomai mind-mind visszaköszönnek a regény arisztokratikus szereplőinek a magatartásában, legalábbis azokban a leírásokban, melyekben Asztalos folyamatosan olvassa ezeket a gesztusokat: „A szökét egyébként az asszonyok csinos embernek mondták volna. [...] Öltözete ízléses és kifogástalan volt, ami nálunk ritkaság; föllépésének biztonsága és öntudatossága, járása, tekintete, tíz lépésnyire is láthatóvá tették, hogy a kiváltságosok közé tartozik.” [40.] Albert báró furcsa magatartását a vonaton „nyomban eloszlatta a tökéletesen nyugodt arc és az előkelő megjelenés. [...] Annyi bizonyos, hogy a szöke hangjának gyanús recsegésében parancsoló erő volt, mely megtehetette hatását a fenyegetés legcsekélyebb árnyalata nélkül is. A bíborban születettek utánozhatatlan hanghordozása nem szorul rá erre a nyomatékra”. [50, 51.] A fiatal báró alakja tényleg „különösen elnagyolt” a regényben, s „szinte csak gesztusok révén mutatkozik meg”,⁴⁹ ám ezek a gesztusok annál markánsabban mutatják fel a bennük megnyilatkozó mentalitást.

Hasonló módon jellemzi a narrátor Szepessy bárót is,⁵⁰ de ami igazán szembe-tűnő ezekben a leírásokban, hogy egyfelől milyen erős érzelmi-mentális reakciók társulnak melléjük, másfelől pedig, hogy saját én- és világképébe milyen sok elemet beépít az elítélt mintákból az elbeszélő. Asztalosból a harag, az elutasítás spontán

45 Kővér György, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig* = Uő. – Gyáni Gábor, *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Osiris, Budapest, 2006, 59.

46 Lásd Erdei, *i. m.*, 30, 49–50; Hanák, *i. m.*, 164, 166. Péter, *i. m.*, 197.

47 Jürgen Habermas, *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltása*, ford. Endreffy Zoltán, Osiris, Budapest, 1999, 58.

48 Uő., 64.

49 Imre, *i. m.*, 122.

50 „Csak arisztokraták tudnak így nézni. Ennyire minden tartózkodás nélkül; ilyen leplezetlen kíváncsisággal; ilyen sértően, elbizakodottan, nem titkolt, világos kifejezésével annak, hogy: »Hadd látom, mit érsz?!« [...] Mintha ez is a kiváltságaik közé tartoznék.” [115.]

indulatait, illetve a megalázottság és megvetés vegyes érzelmeit váltja ki az Albert úrfival és a báróval lezajló találkozás. Az előbbinek már a pusztája megjelenése előhívja ezt a beállítódást: „Látásból már ismertem ezt a szőke urat. [...] [M]ost, hogy újra megpillantottam, határozottan emlékeztem, hogy már korábban is eszembe jutott: milyen jó volna pofonvágni! Van sok arc, a mely az első pillantásra fölkelte bennem ezt a platonikus vágyakozást; az olyan arc, a melyről lesugárzik gazdájának az a szent hite, hogy az egész világ csak őerte van, s hogy a többi ember mind azért lélegzik, hogy neki legyen min mosolyognia.” [40.] A báró tiszteletteljességében is lelcicsinylő odafordulásában pedig [vagy az arisztokrata lányok társaságában] elsősorban az emberi méltóságán esett sérelmeket hánytorgatja fel. Asztalost nem vonzza az arisztokrata életmód, a rang és a vagyon [ezt a lehetőséget is elutasítja a báró ajánlatának elvetésekor], az arisztokrata attitűdök mégis eldöntő hatást gyakorolnak rá. Az emberi jogon járó tisztelet eszménye, a feltétlen egyenlőségbe vetett hite sem tartja vissza attól, hogy két csoportba ossza az embereket: a festő zsenik és a 'többiek' két elkülönülő „osztályába”, mely a rendi arisztokratizmus helyett a szellem arisztokratizmusát sejteti.⁵¹ Asztalos – a dandy-mentalitáshoz nagyon hasonlóan – kényesen ügyel a testi megjelenésére és az öltözködésére, olyannyira, hogy azt még Valéria bárónő is a szemére veti.⁵² Ráadásul az arisztokrata viselkedésre adott harag és düh túlzó érzelmi reakciói is inkább arra utalnak, hogy valójában vágyik az ént egyéniségként felmutató gesztusokra, ám azok számára nem elsajátíthatóak, hiszen évszázados hagyomány-mintákban gyökereznek.⁵³ Az öntudatos, autonómiáját nagy becsben tartó individuum következetesen ellentmondásos énképe tárul fel ezekben a reakciókban. Valójában ez az aspektus – a modern szubjektum megalkotódásának (meg nem alkotódásának) folyamata – kerül a regény fókuszpontjába: a társadalmi reprezentáció elsősorban ennek a tendenciának a bemutatásához ad keretet, viszonyítási pontot.

Modernitástapasztalat 3.: a modern szubjektum énképének ellentmondásai

Az én-elbeszélésben teremtődő szubjektum leírásának három sűrűsödési pontját jelölhetjük ki. Az első fejezet párbeszédjelenetében Asztalos identitásában, társadalmi státusában elbizonytalanodó figuraként jellemzi önmagát. „Huszonnyolc éves vagyok, már nem kezdek újra az életet. [...] És azt kell hinnem, hogy olyan pályát választottam, amelyhez nincs elég tehetségem. [...] Van-e, ami jobban kétségbe ejtheti az embert, mintha életének a derekán el kell ismernie, hogy azt az egyet, amit tud, rosszul tudja?” [8–9.] A téves hivatásválasztásra vonatkozó megjegyzés túlmutat a művészi válság problematizálásán,⁵⁴ s inkább egy tipikusan modernkori élethelyzetre irányítja

51 „Tudniillik én az embereket két osztályba sorozom. Az első osztályba tartoznak Lionardo, Velasquez, Millet, Corot, Bastien Lepage, a mester és Dagnan-Bouveret is, [...]. A második osztályba tartoznak a többiek. [...] Ha valaki az első osztályba tartozik, az más. De a többi ember nekem mindegy.” [116.]

52 „Igaz, akar egy jó tanácsot? Ne öltözködjék úgy, mintha mindig lóversenyre készülne, vagy mintha az élet nem állna egyébből, mint hogy az ember reggeltől estig angolok társaságában ebédel! A festőnek joga van hozzá, hogy ne legyen bosszantóan korrekt; megengedhet magának egy kis szabadságot, egy kis egyéni ízlést.” [150.]

53 „Mintha egy mély kútba néztem volna. Igazán, úgy rémlett, hogy századokat és századokat látok szemének mélyvizű tükrében.” [117.]

54 A *Solus eris* egyfelől ezért sem olvasható művészregényként, másfelől pedig egyáltalán nem tematizálódik benne „[m]űvészet és természet, művészet és élet, műalkotás és valóság kapcsolatának

a figyelmet: a szerepek sokaságát felkínáló új társadalmi környezet az önérvényesülés speciális kihívásai elé állítja az embert. Érdekes, hogy Asztalos később nem tér vissza belső vívódásának erre az alapmotívumára. Bizonytalansága ezért annál nagyobb súllyal esik latba a művészi pálya elhagyásáért felajánlott minisztériumi állás patetikus elutasításában: „Kegyelmes uram – morogtam, de nem fennszóval, csak magamban – ön igen nagy úr, de én nem ismerek el magam felett urat, és az ön szeszélyét nem tartom tiszteletben! Áldozatot, azt hoznék a kis unokájáért! [...] De az énemet, azt a mi vagyok, az emberi önérzetemet, egyszerűen: a lelkeket nem adhatom oda a boldogságért sem!” [261.] Asztalos döntésének szubjektív hitelességét nehéz kétségbe vonni, ugyanakkor az autonómia hangoztatásának patetizmusa és az – önmagával való elégedettség érzését megtagadó – művészi hivatás elégtelensége feszítő ellentétbe kerül egymással. Vajon az én integritásának kétségtelen sérülését nem ellensúlyozná a házasságban megtalált identitás, a párkapcsolatban előálló életfeladat?

Az önprezentáció második jellemző sűrűsödési pontja szintén egy sajátos kettősségben ragadható meg. Asztalos önreflexív megnyilatkozásainak markáns szólamát alkotják a fentebbi citátumhoz hasonló, szabadságának korlátozhatatlanságát deklaráló, „akármilyen kis pont, de a magam ura vagyok” [77.] típusú mondatok. Viszont ezeket a megjegyzéseket visszatérő módon ellenpontozzák az emberi sors változhatatlanságára, az én kibontakozását lehetetlenné tévő erőkre – tehát az emberi élet végzetszerűségére – vonatkozó reflexiók. „Az ember néha érzi maga körül a végzet szárnycsapásait” [100.] – jegyzi meg a narrátor, megszakítva a szerelmi egymásratalálás érzelmes elbeszélését: az ilyen típusú megjegyzések szintén domináns szólammá formálódnak Asztalos önleírásában. Ezek a feszítő ellentmondások kulminálnak – harmadik sűrűsödési pontként – a hétköznapi életesemények megélésére vonatkozó reflexiók kulcsmetaforáiban. Ahogyan arra az előző két alfejezetben már kitértem, Asztalos állandó „harcban” áll azért, hogy mások tiszteljék, megbecsüljék őt, s azok hiányában a harag, a szégyen, a megalázottság, a frusztráció szélsőséges érzelmei ragadják magával. A regény szubjektumfilozófiai sugallatai ezen a ponton léptethetők párbeszédbe a német filozófus, Axel Honneth antropológiai koncepciójával, melynek fókuszpontjában a modern szubjektum önmaga elismeréséért folytatott harca áll. Honneth szerint a szabadságjogok kiterjedése és a mobilitás nagy teret nyit az önbizalomra, az önmegbecsülésre, az önértéktudatra alapozódó szabad személyiség kibontakozása számára; ám ez a társadalmi környezet az emberi lény sebezhetőségére is rengeteg alkalmat kínál.⁵⁵ Honneth G. H. Mead szociálpszichológiai alapvetéséből indul ki, mely szerint az önkiteljesítésre törekvő egyén óhatatlanul rászorul a másik ember és a társadalmi környezete támogatására, mivel „az emberi integritás rejtett módon más szubjektumok egyetértéséből és elismeréséből táplálkozik”.⁵⁶ „Egy sikeres én-fejlődés előfeltevéséhez hozzátartozik a kölcsönös elismerés

---

problémája”. Kardeván Lapis Gergely, *Versengő valóságok koncepciója a századvégi művészregé nyelvében = Ködlovagok. Irodalom és képzőművészet találkozása a századfordulón 1880–1914*, PIM, Budapest, 2012, 135.

55 Lásd Axel Honneth, *Integritás és megvetés*, ford. Weiss János = Uő., *Elismerés és megvetés*, Jelenkor, Pécs, 1997, 99; Uő., *Elismerés és morális kötelesség*, ford. Weiss János = *Elismerés és megvetés*, 106.

56 Honneth, *Integritás és megvetés*, i. m., 98. Ez egyben azt is jelenti, hogy „egy önmagáról való tudatra a szubjektum csak annyiban tehet szert, amennyiben a saját cselekedeteit egy második személy szimbolikusan reprezentált perspektívájából tudja észlelni”. Axel Honneth, *Harc az elismerésért. A társadalmi konfliktusok morális grammatikája*, ford. Weiss János, L'Harmattan, Budapest, 2013, 75.

formáinak meghatározott szekvenciája, amelynek kimaradása [...] a szubjektumok számára a megvetés tapasztalatán keresztül körvonalazódik, mégpedig úgy, hogy az »elismerésért vívott harcra« ösztönöz.⁵⁷

Az ember interszjektív meghatározottságára alapozva Honneth az *elismerés* három fontos társadalmi-közösségi regiszterét, illetve – annak ellentétes pólusán – a *megvetés* három fajtáját írja le. A helyeslés és a bátorítás érzelmi jegyeit kiváltó elismerés legfőbb közege a szeretet, amely a párkapcsolat és a barátság intimitásában támogatja az én formálódását; a második a jogi elismerés, amely az egyenlőség és az emberi méltóság jegyében biztosítja mindenki számára a társadalmi érvényesülést és a kölcsönös tiszteletet; az elismerés harmadik típusa pedig a szolidáris egyetértés, amely a társadalmi szabályokat betartó, de a megszokottól eltérő életmódok számára biztosít kibontakozást.⁵⁸ Az elismerés „keretei között az individuumok egyre magasabb szinten mint autonóm és individualizált személyiségek erősítik meg egymást.”⁵⁹ A megvetés [megbántás, megalázás, méltóságtól megfosztás] aktusai viszont a személy integritásának megtörését eredményezik: a szeretet ellenpontján a fizikai és a lelki erőszakot találjuk; a jogegyenlőség érvényesülését a szociális kirekesztés teszi lehetetlenné; míg a szolidaritást az egyes életformák kulturális megalázására irányuló megvetés számolja fel.⁶⁰ Honneth szerint a modern társadalmak egyénei számára olyan morális beállítódások kölcsönös elsajátítására van szükség, melyek ellehetetlenítik a személyes identitás fejlődését fenyegető tendenciákat.⁶¹

Hol helyezhető el ebben az antropológiai koncepcióban – az interszjektív viszonylatok fogalmi szótárát gyakorta megidéző – Asztalos szélsőséges érzelmi hányódása? Szembetűnő, hogy bármilyen gyakran artikulálódik is a narrátor szölmájában az emberi méltóságán esett csorba, a megvetés egyetlen radikális aktusával sem kell szembenéznie. Mint láthattuk, a vonatjelenet esetében a megalázottság tüneteit produkáló Asztalos az, aki – az erőszak legenyhébb formájában – valójában megsérti a másik fél intimitását. Az arisztokrácia nem hatalmi autoritásként mutatkozik meg, így szó sem lehet a lelki-fizikai kényszerítés bármilyen formájáról.⁶² Szepessy báróék politikai, gazdasági pozíciója a polgári társadalomban már nem járhat együtt a szociális kirekesztés gesztusával, s Asztalos művészként sem képvisel olyan alternatív életformát, amely részükről szolidaritásra tartana igényt. A rendiség viselkedéskultúrájának a maradványai inkább csak kiváltják az önlebecsülés gesztusait. Asztalos környezetéből viszont jóval több elismerést kap, mint amennyit beépít saját élete szervezésébe. A téves hivatásán borongó festő tehetségéről a mestere ad megerősítést; Valéria a kezdeti ellenszenvre dacára ad pozitív visszajelzést Asztalos személyiségéről;⁶³ a nem várt szerelem intimitása pedig az elismerés legerőteljesebb

57 Uo., 70.

58 Lásd uo., 91–129.

59 Uo., 69.

60 Lásd uo., 129–137.

61 „[A] morál – ha az emberi méltóság oltalmazásának berendezkedéseként ragadjuk meg – megvédi a szeretet kölcsönösségét, a jogi egyetemességet és a szolidaritás egyenlőségét az erőszakkal és az elnyomással szemben.” Uo., 106.

62 Ennek lehetősége csak halvány sejtelmeként rémlik fel Asztalosban: „akármilyen udvariasan szólna hozzám minden viszontagság közepett, alkalom adtán igen kegyetlenül tudna elbánni velem.” [119.]

63 „Ön nem rossz ember; türelmes; és tud uralkodni magán. Ezek előttem értékesebb tulajdonságok, mint azok, amelyekre ön talán sokat tart.” [150.]

médiumaként is megjelenik az életében. Úgy tűnik azonban, hogy Asztalos domináns autonómiaigényéhez – amely gyakorta zavaros érzésekkel párosuló gondolati reakciót vált ki belőle⁶⁴ – nem társul olyan én-eszmény, melynek megvalósítására törekedne, és ezért inkább az iránytalan cselekvéseinek a (borítékolt) eredménytelensége okoz frusztrációt számára. A szégyen állapota [s az önértékelés zavara] azért alakulhat ki az egyénben, mert a társai „megsértik azokat a morális normákat, amelyek betartása őt olyan személyként hagyták volna érvényesülni, aki az én-eszményei szerint lenni szeretne”.⁶⁵ De vajon milyen én-eszmény sérül a vonatjelenetben, ahol Asztalos túlzóan maszkulin viselkedése okoz feszültséget? Milyen én-eszmény jut kifejezésre a dunajeci kastélyban elszenvedett „lealacsonyítás” állapotaiban? A portréfestés nem okoz számára örömet [nincs hivatástudat], a Katával formálódó viszonyt beteljesíthetetlennek látja [nem célja a házasság], az arisztokrata lányok vidám társaságában is a társadalmi lenézés gesztusaira figyel [a vonzó férfi identitása sem működőképes]. A deklarált autonómiaigényhez nem társul olyan felvállalt identitáskép, amely szervezné a cselekedeteit, s egy mederben tartaná a reakcióit.

Mindezt akár a modern szubjektum kortünetének is tekinthetjük: az értékvonatkozások viszonylagossága, a modern világban tájékozódás nehézségei, „az élet eleve adott értelmének hiányával szembenezés”⁶⁶ nagyban korlátozza az én-eszmény ilyesfajta reflektáltságát. Ennek a szubjektumképnek közhelyes attitűdjeit olvassa rá Asztalosra a recepció néhány írása: „Ez a szemlélet és magatartás [...] jellegzetesen annak a talaját vesztett, ingatag, akaratgyöngye századvégi léleknek a tulajdona, amelyet a *Solus eris*-ben Asztalos Gyula testesít meg” – írja Rónay György, míg Lőrinczy Huba szerint „Asztalos akaratgyengesége, örökös lehorgadása alkati adottság”, ami szoros összefüggésben van a századforduló emberének válságtudatával, megrendült bizonyosságképzeteivel.⁶⁷ A modernitás valóban megkérdőjelezi az emberről kialakított klasszikus autonómiafelfogást, melynek lényege, hogy az ember mindenfajta korlát nélkül, szabadon szervezhesse az életét. „Az emberi szubjektumot nem tekinthetjük [teljesen] transzparens és önmaga hatalmában álló lénynek”⁶⁸ – írja Honneth, mivel egyaránt kiszolgáltatott a benne működő libidinális erőknek [a lélek tudattalan készletéseinek], valamint a nyelvi megelőzőtség állapotának. Honneth viszont „a nyelvi és a tudattalan ellenőrizhetetlen hatalmait” nem „a személyes autonómia korlátjának, hanem inkább lehetőségfeltételének” tekinti:⁶⁹ olyan történelmi meghatározottságnak, melynek keretei közt építheti fel személyiségét az ember. Így az alapkérdése is az, hogy „miképp lehet fenntartani az individuális autonómia normatív eszméjét a szub-

64 Jellemző példa erre a Valéria társaságában Asztalost elragadó gondolatroham, ahol a sértettség ellenpontjaként jelenik meg az öntudat kinyilvánítása: „Ez a gögös fellépésű, de alapjában vidám teremtés, aki, ha látják, a márkizt játssza, s ha nem látják, önfeledten csókolózik a vasúti kupében, – ez a hölgyecske nem tartja a méltóságával összeegyeztethetőnek szóba állani velem, [...] – velem, aki akármilyen kis helyet töltök be a világban, nem akarok más lenni, mint aminek születtem, mert akár milyen kis pont, de a magam ura vagyok!” [76–77.]

65 Honneth, *Harc az elismerésért*, i. m., 136.

66 Kappanyos, i. m., 47.

67 Rónay, i. m., 293; Lőrinczy, i. m., 126, 122.

68 Axel Honneth, *A decentralizált autonómia. A szubjektivitás kritikájának morálfilozófiai következményei = Elismerés és megvetés*, i. m., 120.

69 Uo., 124.

jektivitás modern kritikája után”⁷⁰ A modernitás világában megvalósítható „decentralizált” autonómia tényleges kivívását Honneth egy olyan lelki érettség elérésében látja, mely a „szubjektumokat képessé teszi arra, hogy *életüket* [különös tekintettel egyéni hajlamaikra és szükségleteikre] egyedi élettörténeté alakítsák.” Ennek első kritériuma, hogy az egyén törekedjen a fontos döntéseket eredményező – gyakran tudattalan – cselekvési indítékainak a feltárására, így esetleg a még lappangó cselekvési impulzusok felismerésére; a második feltétel, hogy az élettörténet elkülönített részei „ugyanazon személy állásfoglalásainak kifejeződései legyenek”, minden tettét, gondolatát „egy narratív összefüggésbe tudja beágyazni”, így a későbbi életdöntéseit ennek a metaperspektívájából tudja megalapozni. Az így formálódó autonóm személyiségnek végül a céljait a társadalmi környezet érvényes morális elvárásaihoz is hozzá kell igazítania⁷¹ [az elismerés és a megvetés aktusainak kontrollja miatt].

Ebből a távlatból releváns kérdés, hogy Asztalos emlékező én-elbeszélése mennyiben képes többé-kevésbé koherens, egyedi élettörténetként felmutatni személyisége alakulását? Itt lép be az emlékezéselbeszélés poétikája kapcsán már kiemelt aspektus: hiányzik a visszatekintő én élethelyzetének, identitásának pozicionáltsága, ezért éppen az a reflexió távlat nem épül fel, amely alapfeltétele a decentralizált autonómia érvényesítésének. Természetesen nem egy elért identitás – vagy egy válságos élethelyzet – demonstrálásának elmaradásáról van szó. Az a kutakodó tekintet hiányzik, amely – a későbbi következmények ismeretében – rákérdez a valamikori tudatos-tudattalan készletek mibenlétére, szándékos-szándékolatlan tettek aspektusaira [s azok morális előfeltevéseire], tehát megpróbálná életútját – annak egy rögzített pontján – ott és akkor, sikertelenségében is koherens összefüggésként felmutatni. Ahogy korábban jeleztem, Asztalos emlékező-elbeszélése csak az átélés, a jelenlét benyomásait, érzeit rekonstruálja, az elbeszélő jelen reflexív aktusai [metaperspektívái] hiányoznak. Miért vált ki belőle indulatokat a fensőbbség viselkedésgesztusa? Miért rohamozza meg Valériát, miközben szerelmes? A házassági terv időleges kudarcához miért társul az örök reménytelenség beállítódása? Reflektálatlanok maradnak ezek a kérdések, így viszont az – olyannyira vágyott – autonómiára irányuló törekvés is vakvágányra fut. Az emlékezésnarratívában ugyanis egy olyan gondolati fókuszpont teremt végül viszonylagos koherenciát, amely visszamenőleg törli az önleírás magabiztos gesztusait. A tetteket, gondolatokat, döntéseket közös nevezőre hozó fő szólam a végzetszerűség „értelemadó” narratívája lesz, melyet a kiszolgáltatottság és az egyedüllétre ítéletettség antropológiai maximái szerveznek. „[R]endesen az büntet, sújt, pofoz bennünket, ártatlanokat, ami ellen nem vétettünk: az elemi erő, a világrend, [...] a végzet vagy az anyag tehetetlenségének a törvénye, a gondviselés vagy a buta véletlen. A legtöbbször a nagyravágyásunkért, az égbetörésünkért bűnhődünk – a legjobb érzéseinkért!” [200.] A külvilág fenyegető tendenciái mellett az autonóm én önmagába zártsága, belső korlátoltsága is determináló erőként jelenik meg az elbeszélés központi létbölcseleti futamában: „Rideg dolog: egy életen át mindig szeretet nélkül élni, de ha valóvá tudnád is tenni a lehetetlent, ha meg is ízelhetnéd valaha a boldogság isteni italának egy aranygyűszűbe kimért cseppjeit, [...]: abban a világban, a melyet magad alkottál magadnak, lelkednek igazi

70 Uo., 129–130.

71 Uo., 123, 127, 128.

otthonában, énednek minden magasabb rendű vállalkozásában, vágyódásában, nagyratörésében, mindig *solus eris, egyedül léssz.*” [208.] A szabadságában, egyéni akaratában, sorsformáló erejében feltétlenül bízó autonóm én helyét a körülményeknek kiszolgáltatott, determinatív énkép foglalja el. Ez a paradoxon egyfelől a modernitás egyik alapparadoxona is,⁷² hiszen a folytonosan változó, alakulásban lévő – identitások, eszmei tájékozódási pontok, ingerek – sokaságát felkínáló társadalmi környezet a determináltság érzetként is lecsapódhat az egyénben. Másfelől viszont az énteremtés és önprezentáció valós kihívásaira adott leegyszerűsítő válasz is egyben, amely úgy hozza létre az én illuzórikus integritását, hogy közben feladja azt. Összességében egy önsorsrontó paradoxon bontakozik ki Asztalos élettörténetében: az önideologizáló szólamai teremtette szélőséges szerepmintákhoz [feltétlen és sérthetetlen autonómia / a végzettség kényszerű elfogadására redukált én-kép] kötődés végső soron ellehetetleníti személyisége kibontakozását.

Asztalos élettörténetének reflektálatlan aspektusai így javarészt az olvasóra bízák a személyiségformálás önellentmondásossága mögött húzódó okok feltárását. Ez csak részleges lehet, ám minden homodiegetikus narratíva eleve egy olyan értelmező pozíciót kínál fel, amely egyszerre igényli a főhős nézőpontjával történő befogadói azonosulást, valamint az attól való távolságtartást: a beszélő rejtett indítékaira, előfeltevéseire, elbeszélésének vakfoltjaira stb. ügyelő figyelmet. Közismert szociálpszichológiai tézis, hogy egy szervezett társadalmi csoport – melyhez az egyén tartozik – attitűdjeinek az átvétele/elsajátítása nagyban képessé teszi az embert, hogy kifejlessze és birtokba vegye a saját identitását.⁷³ Első körben ugyanakkor szembeütő, hogy Asztalosnak nem áll rendelkezésére a társadalmi minták olyan gyakorlati készlete, amely a viselkedés, az érvényesülés kereteit kijelölné a számára. A családi-rokoni környezet hiánya ugyanúgy felerősíti ezt, mint az arisztokrata értékrend, viselkedés hangsúlyos reprezentációja a regényben. Bármennyire is bomlóban van a Szepessy család régmúltból átöröklött viselkedéskultúrája, a hagyományminták elsajátíttóságának köszönhetően nem kell megharcolniuk az elismerésért, személyiségük megformálásáért. Asztalos előtt identitások, életviteli formák sokasága nyílik meg: a szabad művészlétre alapozódó hivatás; a nagyvárosi lét kispolgári életformái [úszás, evezés, vívás, váltakozó párkapcsolatok]; de megnyílik a házasság lehetősége, sőt még az arisztokrata körökbe „emelkedés” esélye is. Asztalos egyikbe sem képes meggyökerezni, sőt, egyik identitásforma sem jelenik meg elérendő célként előtte. Már-már közhelyes konzekvenciaként megállapítható, hogy az identitás megteremtése és érvényesítése jóval komplexebb feladat a modernitásban, mint a rendi korszakban volt, amikor kiszámíthatóak voltak az embert ért helyzetek;⁷⁴ vagy, hogy a regény az esztéta modernség kételyét demonstrálja az én elbeszélhetőségével kapcsolatosan, vagy éppen a modernitás szkeptikus énszem-

72 Szummer Csaba hangsúlyozza, hogy a 19. század második felétől kezdődően a modern ember önértelmezése – a szabadság növekedő érzete után – egyre inkább a determináltság legkülönbözőbb [darwiní, marxí, freudí, behaviorista stb.] teóriái felé fordul, így fokozatosan gyengül az akaratszabadságba vetett hite. *Freud, avagy a modernitás mítosza*, L'Harmattan, Budapest, 2014, 33–34.

73 Vö. George Herbert Mead, *A pszichikum, az én és a társadalom*, ford. Félix Pál, Gondolat, Budapest, 1973, 198.

74 Vö. Heller Ágnes, *A személyes identitás dinamikája = Az identitás alakzatai*, Kalligram, Pozsony, 2013, 10–11.

léletét, „az „állandó szétesés és megújulás, harc és ellentmondás, kétértelműség és gyötrődés örvényében”⁷⁵ egzisztáló ember képét. De a regény szubjektumfilozófiai vonulata ennél valamivel árnyaltabb. Megmutatja azt is, hogy egyfelől mennyire küzd az egyén énje felmutatásáért, miközben – az események áramlásában – szinte alig van tudomása a modern élet kihívásairól; másfelől pedig az én kiteljesítéséhez – a hagyományba gyökerező, „kézzelfogható” minták hiányában – mennyire nem állnak rendelkezésre azok a morális kapaszkodók, melyeket Honneth koncepciója összegez.

Második körben akár lélektani okokat is kereshet az olvasó az érvényesülés kudarcá, vagy a párkapcsolati kötődés állandósításának a sikertelensége mögött. Pszichológiai érdekeltségű olvasásra (például a családtörténeti kontextus hiánya miatt) nem teremt lehetőséget a regény, ezért Asztalos *solus eris* filozófiájából mindenfajta spekuláció nélkül pusztán arra következtethetünk, hogy az egyedüllenni-tudás tapasztalatát nem közelíti kellő eréllyel az egyéolvadás tapasztalata felé.⁷⁶ Jellemző, hogy éppen a szerelmi viszony megélésének egy pontján mutatkozik meg markáns célorientáltság Asztalos reflexióiban, világos morális értéképpzettel (felelősségvállalás a másikért) társulva. A festő az örök és egyetlen szerelem („mitoszának”) valamennyi tünetét produkálja a Katával történő első találkozásakor,⁷⁷ a szerelmi kapcsolat elmélyülése pedig előhívja belőle a férfi „pártfogó ösztönét” [251.]: a másikat óvó, a „gyöngébbet védelmező” magatartást, amely morális állásfoglalásba fut ki. „De hiszen az mindegy, hogy melyik ügynek a szolgálatában küzdünk, mihelyest hiszünk az ügyünkben. [...]. És úgy látszik – így révedeztem el később – nem élet az, ha csak magunknak élünk. Másokért kell élnünk, hogy igazán érezzük az életet, hogy gyönyörködni tudjunk abban, ami benne jó.” [213.] Ugyanakkor ez a gondoskodó felelősségvállalás pusztán abban merül ki, hogy nem szökteti el Katát (nem téve ki őt egy méltatlan életformának), ám nem válik hosszú távú élettervvé a báró kompromisszumának elutasítása után – Asztalos inkább az egyedüllétre ítéltettség maximájába kapaszkodik.

Persze a házasság intézménye – mind Valéria gondolati szólamában, mind pedig realizálódó változataiban – csödként jelenik meg a regényben. Így ez a céltételezés is pusztán azt a halvány kapaszkodót jelentené, melyet a házasság modernkori kilátástalanságáról érkező Rougemont a gondolatmenete végén rögzít. Szerinte a házastársi „hűség az abszurdítás jegyében” akár a modern személyiség megformálásának és megszilárdításának a közvetítője is lehet a valódi mintákat nélkülöző modern korban: „Állítom, hogy az ilyen hűség alapozza meg a személyiséget. Mert ily módon a személyiség olyan, mint egy alkotás, a szó legszélesebb értelmében véve.”⁷⁸ A művész Asztalos önmaga megalkotásában végül ezt a felkínálkozó lehetőséget sem választja.

75 Berman, *i. m.*, 15.

76 A folyamatról lásd Honneth, *Harc az elismerésért, i. m.*, 105.

77 A „szerelem első látásra” „villámcsapás” élményét [97., 98.]; a találkozás előtti ismertség platonikus képzetét [„Úgy tetszett, mintha ezt az édes arcot [...] már rég ismertem volna”, 99.]; s a lelki közösség megtalálását az egymásnak rendeltettségben [95., 97.] Szinte ugyanezeket a szempontokat emeli ki Søren Kierkegaard az első és örök szerelem állapotának a megragadására: *A házasság esztétikai érvényessége = Uő., Vagy-vagy, ford. Dani Tivadar, Osiris, Budapest, 2001, 443–445.*

78 Rougemont, *i. m.*, 207.